

SKAITMENINIŲ LEIDINIŲ LEIDYBOS PERSPEKTYVOS AKADEMINĖJE LEIDYKLOJE: LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTO ATVEJIS

RIMANTĖ KISIELIŪTĖ

Vilniaus universiteto Knygotyros ir dokumentotyros institutas
Universiteto g. 3, LT-01513 Vilnius, Lietuva
El. paštas: Rimante.Kisieliute@kf.stud.vu.lt

Straipsnyje nagrinėjama skaitmeninių leidinių leidybos situacija akademinėje leidykloje. Tyrimo objektas – Lietuvių kalbos instituto leidybos padalinys. Panašaus pobūdžio mokslinių tyrimų Lietuvoje neatlikta. Remiantis anketinės apklausos, giluminio interviu bei mokslinės literatūros analize, atskleistas Lietuvių kalbos instituto mokslininkų, esamų ir potencialių knygų autorių, požiūris į skaitmeninę leidybą, įvardytos priežastys, kuo akademinė leidykla skaitmeninė leidyba yra paranki, ir išnagrinėti trys leidybos modeliai (Born-Digital, Print on Demand, Short run digital printing), naudotini plečiant leidyklos akademinės leidybos apimtį. Prieita prie išvados, kad Lietuvių kalbos instituto leidykloje skaitmeninė leidyba turi visas prielaidas būti sparčiai plėtojama, siekiant ekonominio pranašumo, rizikos minimizavimo ir patogumo.

Reikšminiai žodžiai: akademinė leidykla, skaitmeninė leidyba, institutas, spauda pagal poreikį, mažatiražė spauda.

Paprastai universitetų, akademijų, institutų, aukštųjų mokyklų, kolegijų leidyklas, leidžiančias mokslinę ar mokomąją literatūrą, vadiname akademinėmis leidyklomis. Tokias leidyklas tyrinėjiančios Gintarės Galinienės teigimu, akademinės leidyklos – tai intelektualiniai kultūros lyderiai, kurių pagrindinis tikslas – formuoti akademinį šalies vaizdą, pristatant įvairių mokslo sričių mokslininkų parengtus tyrimus, padėti įvairių šalių mokslininkams komunikuoti tarpusavyje, keistis mokslo idėjomis su įvairiomis akademinėmis bendruomenėmis,

viešai pristatyti mokslinius leidinius [3, 153]. Arba kitaip – *akademinė leidykla yra efektyvi mokslinės komunikacijos sistema, užtikrinanti institucijoje atliktų mokslinių tyrimų leidybą, prieinamumą ir sklaidą* [3, 153]. Tokios komunikacijos sistemos grandimi galėtume laikyti ir šiame straipsnyje analizuojamą Lietuvių kalbos instituto leidyklą, kurios leidžiamos knygos (monografijos, studijos, straipsnių rinkiniai, žodynai ir kt.) ir tęstiniai mokslo leidiniai supažindina mokslo ir plačiąją visuomenę su fundamentaliais moksliniais tyrimais lietuvių kalbos

gramatikos, leksikologijos, kalbos istorijos ir dialektologijos bei kitomis temomis.

Lietuvių kalbos institutas skaičiuoja aštuntą savo gyvavimo dešimtmetį, tačiau atskiras leidyklos padalinys čia įkurtas tik 1992 m. Svarbu pabrėžti, jog instituto struktūroje padalinys, atsakingas už leidybą, yra oficialiai įvardijamas kaip leidykla. Šiame straipsnyje leidybos padalinys ir bus taip vadinamas, nors juridine prasme jis neatitinka leidyklos sąvokos (nėra juridinis asmuo) ir turėtų vadintis leidybos skyriumi, padaliniu ar pan.

Viena iš Lietuvių kalbos instituto leidyklos įkūrimo priežasčių galėtume laikyti 10-ojo dešimtmečio pradžioje vykusius ekonominius ir politinius procesus, kai atkūrus Lietuvos nepriklausomybę leidyba tapo vienu iš rentabiliausių verslų šalyje. Tuo laikotarpiu, kai valstybinės leidyklos, tokios kaip „Mintis“, „Šviesa“ ar „Vyturys“, buvo privatizuotos ir tapo specialiosios paskirties akcinėmis bendrovėmis, buvo pradėtos kurti institutų leidybos grupės: Lietuvos istorijos instituto, Lietuvių kalbos instituto ir kt.

Lietuvių kalbos institutas nuo 1992-ųjų, kai buvo įkurtas atskiras leidybos padalinys (leidykla), iki 2009 metų (imtinai) išleido 443 leidinius, iš kurių 321 – Lietuvių kalbos instituto leidyklos produkcija (kiti leidiniai išleisti bendradarbiaujant su kitomis Lietuvos ir užsienio leidyklomis). Leidyklos išleistoje produkcijoje tipologiniu atžvilgiu pagal materialiąją konstrukciją dominuoja knygos (46,11 proc.), beveik per pusę mažiau brošiūrų (18,69 proc.) ir tęstinių leidinių (29,28 proc.). Skaitmeniniai leidi-

niai (kompaktinės plokštelės ir internetiniai leidiniai) sudaro mažą leidyklos rengiamos produkcijos dalį (beveik 6 proc.). Pagal paskirties požymį daugiausia išleista mokslinių leidinių (69,16 proc.), daug mažiau mokslo populiarinimo (9,03 proc.), žinytinių (11,21 proc.), informacinių (9,35 proc.) ir mokomųjų leidinių (1,25 proc.)¹.

Didžioji dalis Lietuvių kalbos instituto leidyklos leidinių – siauros mokslo srities mokslo darbai, reikalingi tik nedidelei tikslinei auditorijai – šios srities specialistams, o masinei auditorijai nėra itin įdomūs. Žinoma, esant gana plačiam instituto mokslinės veiklos laukui, apimančiam ne tik mokslinės, žinytinės, bet ir mokslo populiarinamosios literatūros rengimą, negalima teigti, kad leidinių adresatas – tik kalbos specialistas ar mokslo srities darbuotojas. Dažnai literatūros, susijusios su kalbos praktika, skaitytoju tampa ir moksleivis, kuriam svarbu nepaklęsti mokantis gimtosios kalbos, ir studentas, kuris į kalbą žiūri jau moksliniu žvilgsniu, ir kitos sferos darbuotojas, kuriam taisyklinga kalba – būtinybė kokybiškam darbui atlikti.

Lietuvių kalbos instituto leidykla, per metus vidutiniškai parengianti apie 18 leidinių, produkcijos kiekiu iš kitų mokslo institutų neišsiskiria. Palyginę ją su, tarkime, panašaus dydžio Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto leidybos centru, įkurtu 1996 m., didelių produkcijos skirtumų

¹ Duomenys autorės, parengti pagal tęstinį leidinį *Lietuvos spaudos statistika* (Vilnius, 1992–2009) bei Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos suvestinį katalogą.

nematysime. 1996–2009 metais minėto instituto leidybos centre per metus vidutiniškai buvo parengiama 25–36 pavadinimų leidinių, o analizuojamo Lietuvių kalbos instituto leidybos padalinyje tuo laikotarpiu vidutiniškai buvo išleidžiama 21–22 pavadinimų leidinių². Dešimties žmonių kolektyvas, dirbantis leidykloje, atsakingas už pagrindinius leidybinės parengties procesus (leidybiniėje parengtyje, kurios metu instituto taryba tvirtina būsimų leidinių sąrašą, leidykla nedalyvauja): rankraščio redagavimą, korektūrą, leidinio apipavidalinimą, spaudos, reklamos ir platinimo procesų organizavimą.

Išleidžiamų leidinių skaičius (pavadinimais) nuo pat leidyklos įkūrimo metų nuosekliai didėjo. Didžiausi produkcijos skaičiaus šuoliai matyti 2005, 2006 bei 2008-aisiais metais. Galima manyti, jog tokiam staigiam produkcijos augimui turėjo įtakos tais metais gautas didesnis finansavimas, sėkmė viešuosiuose konkursuose siekiant paramos, našesnis mokslininkų darbas (pateikta daugiau mokslo darbų rankraščių). Akivaizdžiai sėkmingi buvo 2008 metai: palyginti su 2007-aisiais, ir instituto leidyklos ir viso instituto apskritai leidinių pavadinimų skaičius šoktelėjo dvigubai – nuo 23 iki 40 leidykloje bei nuo 34 iki 65 institute. Priešingai nei 2008 metais, 2009-aisiais padėtis kardinaliai pasikeičia – leidinių skaičius krinta daugiau nei perpus

(nuo 40 iki 18 leidykloje ir nuo 65 iki 28 visame institute). Ilgai ieškoti tokios situacijos priežasčių netenka: pasaulinė ekonomikos krizė, dėl kurios, valstybės biudžete stingant lėšų, drastiškai mažinama parama, staigiai padidintas pridėtinės vertės mokesčio knygų leidybai ir visa grandinė susiklosčiusių aplinkybių, iš pamatų griaujančių leidybos verslą.

Būtinybė viešinti mokslininkų darbus verčia akademines leidyklas ieškoti problemos sprendimo, kurį diskutuojant apie mokslinės leidybos ateitį tarptautinėje erdvėje, vis dažniau siūlo minimos skaitmeninės leidybos galimybės. Šio straipsnio tikslas – anketinės apklausos, giluminio interviu bei mokslinės literatūros analizės metodais išanalizuoti skaitmeninės leidybos perspektyvas Lietuvių kalbos instituto leidykloje. Iškeltas tikslas lemia šiuos uždavinius: išsiaiškinti Lietuvių kalbos instituto leidyklos leidinių esamų ir potencialių autorių požiūrį į skaitmeninę leidybą; remiantis konkrečiais pavyzdžiais įvertinti skaitmeninės leidybos galimybes Lietuvių kalbos instituto leidyklos veikloje.

SKAITMENINĖ LEIDYBA LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTO MOKSLININKŲ AKIMIS

Analizuojant skaitmeninių leidinių pritaikymo galimybes akademiniėje, mokslinę literatūrą leidžiančioje leidykloje, nutarta apklausti svarbiausius instituto knygų leidybos grandinės narius – mokslininkus, t. y. leidinių autorius, bei leidyklos vadovę, koordinuojančią visus leidybinius projek-

² Duomenys autorės, parengti pagal tęstinį leidinį *Lietuvos spaudos statistika* (Vilnius, 1992–2009) bei Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos suvestinį katalogą.

tus. Pirmųjų atžvilgiu buvo pasirinktas anketinės apklausos metodas. Leidyklos vadovės nuomonė buvo sužinota iš pakartotinio giluminio interviu.

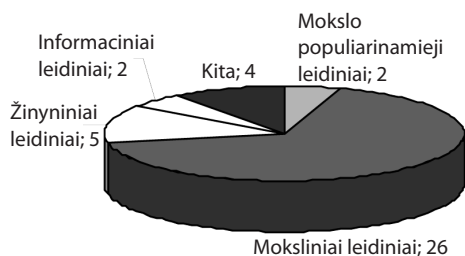
Siekta apklausti kuo daugiau instituto leidyklos paslaugų vartotojų mokslininkų, užtikrinant jiems galimybę anonimiškai ir laisvai atsakyti į anketoje pateiktus klausimus ir pasakyti savo nuomonę aptariama tema. Prieš atliekant tyrimą buvo iškelta hipotezė: skaitmeninio formato knygos primtinesnės jaunesnio amžiaus mokslininkams ir jie ryžtųsi savo parengtus leidinius leisti tik skaitmeniniu variantu, skirtingai nei vyresni mokslininkai, vertinantys įprastą knygą kaip individualią kūrybos išraišką ir besipriešinantys skaitmeniniams leidinių formatams. Be to, tyrimu buvo siekta išsiaiškinti Lietuvių kalbos instituto mokslininkų požiūrį į knygos materialiosios struktūros pokyčius ir jų nuomonę apie skaitmeninę leidybą.

Anketa, sudaryta iš atvirų ir uždarų klausimų, 2010 metų kovą internetu buvo išsiųsta 78 respondentams – Lietuvių kalbos institute dirbantiems mokslininkams – leidinių, publikacijų autoriams. Iš siųstų anketų šešios adresatų nepasiekė dėl nebenaudojamo elektroninio pašto (laiškai buvo grąžinti), viena anketa grąžinta todėl, kad mokslininkė teigė nebesanti Lietuvių kalbos instituto darbuotoja. Kitos anketos teoriškai turėjo pasiekti 11 Lietuvių kalbos instituto vyriausiųjų mokslo darbuotojų, 21 vyresnįjį mokslo darbuotoją, 11 mokslo darbuotojų, 20 jaunesniųjų mokslo darbuotojų bei 8 doktorantus. Iš 71 apklaustojo atsakymus pateikė 42, t. y. 59,15 proc. responden-

tų, iš kurių 5 – vyriausieji, 14 vyresniųjų, 14 jaunesniųjų mokslo darbuotojų, 4 mokslo darbuotojai bei 4 doktorantai. Apklausoje dalyvavo visų Lietuvių kalbos instituto padalinių mokslininkai, kurie į anketą galėjo atsakyti dvejopai, t. y. išlaikydami anonimiškumą ir pažymėdami atsakymus internetiniame anketos variante, arba paštu atsiųsdami užpildytą anketą apklausos vykdytojais. Visiems buvo užduota po 12 klausimų: 6 uždari, 3 dichotominiai (taip/ne), 2 mišrūs bei vienas atviras. Buvo siekiama išsiaiškinti mokslininko pareigas institute, padalinį, kuriame šis dirba, ar respondento (autorius) leidinys buvo išleistas analizuojamojoje Lietuvių kalbos instituto leidykloje. Kiti du klausimai buvo skirti tiems mokslininkams, kurių leidiniai buvo parengti Lietuvių kalbos instituto leidykloje.

Atsakymai į anketos klausimus parodė, jog iš 42 į klausimą atsakiusių mokslininkų tik kiek daugiau nei pusės, t. y. 22 autorių, knygos buvo išleistos institute leidykloje. Galima daryti prielaidą, jog kiti 20 mokslininkų arba nėra išleidę savo knygų, arba jas leidžia kitose leidyklose. Paprašyti pasirinkti, kokių rūšių jų veikalai buvo išleisti, mokslininkai įvardijo 24 mokslinius leidinius (12 straipsnių rinkinių, 10 monografių, 2 kalbos praktikos leidiniai, 2 studijos), 5 žinyntinius (5 žodynai), 2 mokslo populiarinamuosius leidinius, 2 informacinius leidinius (2 bibliografijos) (1 pav.).

Tokie respondentų pasirinkimai parodė, jog moksliniai leidiniai (monografijos, straipsnių rinkiniai, kalbos praktikos leidiniai, studijos) sudaro didžiausią dalį išleistos produkcijos. Iš 39 leidinių mokslinių

1 pav. Leidyklos produkcijos rūšių pasiskirstymas pagal anketinio tyrimo respondentų atsakymus

leidinių tipui skirtini 26, t. y. 66,67 proc. visų įvardytų leidinių. Informacinių, žurnalinį ir mokslo populiarinamųjų leidinių, kaip matyti, išleista mažiau. Iš visų šių leidinių, respondentų atsakymų duomenimis, tik šeši išleisti skaitmeniniu formatu: trys iš šešių parengti Kalbos istorijos ir dialektologijos skyriaus, du – Leksikografijos centro, vienas – Gramatikos skyriaus³. Kiti 33 leidiniai – įprastos spausdintinės knygos. Toks

³ Respondentai, atsakydami į šį klausimą, skaitmeniniams leidiniams veikiausiai nepriskyrė internetinių leidinių, publikuojamų Lietuvių kalbos instituto svetainėje „Senieji raštai“. Nuo 2008 metų veikiančioje svetainėje šiuo metu publikuojami 36 internetiniai leidiniai: skaitmeniniai tekstai ir išvestiniai kūrinių, kuriuos parengė Kalbos istorijos ir dialektologijos skyriaus darbuotojai. Nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka jiems yra suteikusi ISBN numerį, apie šių leidinių rengimą, problemas ir perspektyvas paskelbtas Onos Aleknavičienės straipsnis „Senoji lietuvių raštija internete“ (*Archivum Lithuanicum* 10, 2008, p. 297–350; prieiga per internetą http://www.lki.lt/LKI_LT/images/ar_lith/ALt_10_2008.pdf). Šiuos leidinius leido ne instituto leidykla.

atsakymų pasiskirstymas nestebina. Svarbu pabrėžti, jog skirstant leidinius pagal materialiąją konstrukciją, Lietuvių kalbos instituto leidykloje didžiąją daugumą sudaro leidiniai, parengti įprasta spausdintine forma.

Tyrimu norėta išsiaiškinti, kokia mokslinių leidinių forma mokslininkams yra priimtinausia, ir paprašyta savo atsakymą pakomentuoti. Iš trijų pateiktų atsakymo variantų – įprasta knyga, skaitmeninis leidinys, polimedijos leidinys⁴ – pirmąjį variantą (įprastą knygą) pasirinko vos šeši mokslininkai. Savo pasirinkimą dauguma iš jų argumentavo tuo, kad jiems reikia skaityti ilgus tekstus (skaitymas iš kompiuterio ekrano labai vargina akis), knygoje patogiau pasižymėti reikiamą vietą. Be to, dažnai tenka naudotis keletu knygų iš karto, o nemažą reikšmę turi ir įprotis naudotis popieriniais leidinių variantais. Vien skaitmeniniai leidiniai priimtinausi tik dviem mokslininkams. Anot jų, skaitmeniu pavidalu parengtas leidinys sutaupo ir laiko, ir pastangų, be to, yra lengviau prieinamas, lengvina paiešką tekste. Kaip ir buvo galima tikėtis, daugiausia, net 34 respondentai, priimtinausiu įvardijo polimedijos leidinį. Jų nuomone, skaitytojui labai svarbi pasirinkimo galimybė – esant skirtingoms aplinkybėms, patogiau naudotis skirtingo formato

⁴ Polimedijos leidinys – sudėtinis leidinys, sudarytas iš dviejų ar daugiau materialijų konstrukcijų rūšių ir skelbiantis analogišką informaciją, pavyzdžiui, spausdintinė knyga ir kompaktinė plokštelė (CD/DVD/PDF/www). Šis terminas straipsnyje vartojamas todėl, kad tikslaus lietuviško atitikmens, apibūdinančio tokį leidinį, kol kas neturime.

leidiniais. Dauguma respondentų teigė, jog skaitmeniniai leidiniai itin patogūs žinyinėms knygoms skaityti, o popieriniai – monografijoms. Polimedijos leidiniai, mokslininkų nuomone, gerokai išplečia skaitytojų grupę, leidžia pasirinkti patogesnę, priimtinesnę skaitymo būdą. Ne vienas apklaustasis pabrėžė, kad polimedijos leidinys geras tuo, kad popieriniu formatu gali naudotis vyresnioji karta, kuri nėra pratusi prie kompiuterių, o skaitmeninis leidinys patrauklus jaunesniems skaitytojams. Pastarasis teiginys, lyg ir turėtų pagrįsti apklausos hipotezę, kad vyresnioji karta pirmenybę teikia įprastai knygai, o jaunesnioji – skaitmeninei. Vis dėlto, pažvelgus į respondentų, teigusių, kad jiems priimtinesnė įprasta knyga, amžių, aiški tendencija nepasitvirtino. Iš šešių šį atsakymą pasirinkusių mokslininkų du priklausė amžiaus grupei nuo 25 iki 34 metų, du – nuo 35 iki 44, kiti du – nuo 45 iki 54 metų. Akivaizdu, kad nė viena iš minėtų amžiaus grupių nedominuoja, taigi viena hipotezės dalis atmestina.

Kalbant apie skaitmeninę knygą priimtiniausiu variantu pasirinkusius mokslininkus, verta paminėti, kad šie priklauso amžiaus grupėms nuo 25 iki 34 bei nuo 35 iki 44 metų. Šiuos respondentus galėtume priskirti jaunesniajai kartai ir taip pagrįsti hipotezę, kad jaunesnioji karta labiau vertina skaitmeninę leidybą, tačiau esant sąlyginai mažam pasirinkusiųjų šį variantą skaičiui to padaryti negalime. Taip pat mokslininkų buvo klausta, kokio tipo leidiniais jie naudojami savo darbo vietoje. Iš 42 apklaustųjų du teigė dirbantys tik su skaitmeniniais leidiniais, septyni tik su įprastais leidiniais,

o visi kiti atsakyme įvardijo, kad naudojami ir tokia, ir tokia forma išleistomis knygomis. Nors atsakymo rezultatai labai panašūs į prieš tai buvusio klausimo, tačiau reikėtų turėti mintyje, jog neretai mokslininkai darbo vietoje negali laisvai pasirinkti jiems priimtino knygos varianto. Juos riboja darbo pobūdis, pavyzdžiui, visi darbui reikalingi šaltiniai yra pasiekiami tik bibliotekoje, yra išleisti tik įprastu formatu ar labai seniai, taip pat riboti instituto bibliotekos ištekliai, nesuteikiantys galimybės pasirinkti, kokios formos leidiniu naudotis. Apibendrinus pastaruosius du klausimus, prieita prie išvados, jog mokslininkai (kaip skaitytojai, knygos naudotojai) labiausiai linkę vertinti polimedijos leidinį už jo teikiamą galimybę rinktis skaitymo būdą.

Respondentų buvo paklausta, ar jie suiktų savo parašytą (parengtą) veikalą leisti tik skaitmeniniu pavidalu, ir paprašyta savo atsakymą pakomentuoti. Mokslininkų nuomonė skilo į dvi dalis: 18 jų atsakė teigiamai, 20 – neigiamai, vienas teigė nežinąs, o trys į klausimą visiškai neatsakė. Šiuo klausimu buvo norima patikrinti hipotezę, kad vyresnės kartos mokslininkai nėra linkę žavėtis skaitmeninių leidinių pranašumais ir įprastą knygą vertina labiau.

Iš informacijos, pateiktos 1 lentelėje, matyti, jog aiškaus pasiskirstymo ar akivaizdžios tendencijos mokslininkų nuostatose nėra. Galima teigti, jog respondentų amžius įtakos jų pasirinkimui leisti leidinius tik skaitmenine forma ar ne neturi. Atkreiptinas dėmesys, kad penkių teigiamai atsakiusiųjų komentaruose buvo paminėta, jog skaitmeninį leidinį jie sutiktų išleisti tik

1 lentelė. Mokslininkų nuomonių pasiskirstymas atsakant į klausimą „Ar sutiktumėte, kad Jūsų knygos būtų leidžiamos tik skaitmeniniu formatu?“

Amžius	Atsakė teigiamai	Atsakė neigiamai	Nežino	Nepateikė atsakymo
25-34	7	8		1
35-44	6	5		
45-54	3	5	1	1
55-64	2	2		1
Iš viso	18 (42,86 proc.)	20 (47,62 proc.)	1 (2,38 proc.)	3 (7,14 proc.)

tokiu atveju, jei popieriniam knygos variantui nebūtų lėšų (*pagal finansines galimybes – taip, nes jei nėra pakankamai lėšų išleisti popieriniam variantui, tiks ir skaitmeninis*). Daugelis respondentų motyvavo, kad tik skaitmenine forma leidžiamų knygų leidyba pigesnė (*Manau, kad sutikčiau. Mūsų knygos dažnai skirtos labai siauram skaitytojų ratui, todėl taip būtų pigiau*), efektyvesnė (*efektyviai dirbant recenzentams ir redaktoriams, darbą galima paskelbti ir per porą savaitių ar net greičiau. Reikalui esant, galima nesunkiai patobulinti, patvarkyti tekstą*). Mokslininkai savo pasirinkimą leisti knygas skaitmeniniu formatu argumentavo ir tuo, kad tokie leidiniai, ypač žinyniniai, daug patogesni ir prieinamesni (jei skelbiami internete).

Daugiau nei 47 proc. apklausos dalyvių į klausimą, ar sutiktų savo parengtą veikalą leisti tik skaitmenine forma, atsakė neigiamai ir kaip pagrindinę priežastį nurodė skaitytojų amžiaus barjerą. Respondentai baiminasi, kad vyresnės kartos skaitytojai nesinaudoja kompiuteriu, taigi neturės galimybės perskaityti leidinį. Jų teigimu, vyresni skaitytojai yra pripratę prie popierinio, „solidaus“ leidinio varianto ir pakeisti

jų požiūrį į skaitmeninį leidinį gali būti labai sunku (*Savo leidinį leisti tik skaitmenine forma nesutikčiau, nes kai kuriems žmonėms tokie leidiniai yra neprieinami, nepatogūs; Ne, kadangi visuomet vertinau ir vertinu tradicinę knygą*). Dar vienas dažnai minėtas argumentas – skaitmeninių leidinių nepatvarumas (leidinys internete gali neatsidaryti, išsikraipyti, kompaktinė plokštelė sulūžti, sušlapti), technologijų trūkumai (greitai besikeičiantys leidinių formatai atima galimybę skaityti leidinius, išleistus prieš, tarkime, dešimtmetį: *Gaila, bet skaitmeniniai leidiniai sparčiai sensta. Naujesnėmis programomis jau negali perskaityti to, kas anksčiau išleista. Pavyzdžiui, Hanoveryje 2000 m. buvome apdovanoti už kompaktinę plokštelę „Lietuvių tarmės. Lithuanian Dialects. Multimedia Dictionary“*. Šiandieną pirmasis leidimas jau nepaskaitomas). Mokslininkų teigimu, knyga išliekamąją vertę turi tik išleista įprastu būdu. Keli neigiamai atsakiusieji į klausimą savo nuomonę grindė ir tuo, kad kol kas skaitmeninių leidinių technologija labai menkai apsaugota nuo „piratavimo“, nelegalių kopijų. Būgštauta dėl spragų autorių teisių apsaugos klau-

simu. Vis dėlto, apibendrinant šiuo klausimu išdėstytą informaciją, galima galutinai paneigti faktą, kad apklausoje dalyvavusių mokslininkų amžius daro įtaką jų pasirinkimui, kokia leidinių forma naudotis. Nors išlygų čia būta. Tipiški argumentai būtų tokie: *Aš sutikčiau vien tik skaitmenine forma išleisti leidinį, bet yra kolegų ir kitų asmenų, kurie dar nesinaudoja kompiuteriais, ir jiems įprasciau knygos popieriuje; <...> reikia turėti galvoje, kad ne visiems žmonėms per 60 sekasi įvaldyti el. techniką, tokiems skaitytojams reikia popierinio varianto.*

Išsiaiškinus mokslininkų požiūrį į skaitmeninius leidinius, buvo klausama, ar jiems teko girdėti apie Lietuvoje neseniai atsiradusią leidinių pagal poreikį technologiją⁵, kai leidinys išleidžiamas skaitmeniniu pavidalu ir išspausdinamas tik esant poreikiui ir, jeigu būtų galimybė, ar jie norėtų pasinaudoti šios technologijos teikiamomis paslaugomis. Apklausos duomenys parodė, kad 14, t. y. trečdalis (33,33 proc.) apklaustųjų apie tokį leidybos modelį yra girdėję, vienas apklaustasis atsakymo nepateikė, o didesnė dalis (27 respondentai, t. y. 64,29 proc.) teigė jog apie spaudą pagal poreikį nėra girdėję. Šie atsakymai rodo, kad pirmus žingsnius Lietuvos leidybos versle žengianti technologija dar nėra plačiai žinoma, tačiau autorių ir leidėjų vertinama palankiai. Iš 42 apklausoje dalyvavusių respondentų beveik pusė, t. y. 19 (45,24 proc.),

neabejotinai pasinaudotų šia technologija norėdami įsigyti pageidaujamą leidinį. Kita pusė, t. y. 20 (47,62 proc.) mokslininkų, prieš pasinaudodami spauda pagal poreikį atsižvelgtų į leidinio pobūdį. Reikėtų pabrėžti, jog nė vienas apklausos dalyvis į klausimą neatsakė neigiamai, taigi galime daryti išvadą, kad leidinių pagal poreikį technologija priešiskai nusiteikusių oponentų neturi ir, mokslininkų nuomone, yra perspektyvus leidybos modelis.

Tyrimu taip pat buvo siekta apskritai išsiaiškinti mokslininkų santykį su skaitmenine leidyba, todėl buvo prašoma apie tai pareikšti savo nuomonę, pateikti pastabų ar pageidavimų. Daugiau negu pusė – 22 respondentai savo nuomonę aptariamam klausimui išreiškė. Jų atsakymuose aiškiai dominuoja viena mintis – skaitmeniniai leidiniai itin patogi žinytinių, informacinių leidinių skaitymo forma, tačiau monografių leidybai ir skaitymui skaitmenine forma mokslininkai linkę nepritari (Skaitmeninių mokslinių leidinių leidybą reikėtų skatinti. Pirmenybę reikėtų teikti įvairiems žinytams, žodynams ir kitiems leidiniams, turintiems daug sutelktos informacijos, kuria parankiau naudotis elektroniniu būdu. Autorinės knygos (monografijos, studijos) popieriniu pavidalu ir patiems autoriams, ir skaitytojams, ko gero, yra malonesnės jau vien dėl tradicinės pagarbos knygai kaip asmenybės kūrybiškumo ženklui). O apskritai, apklaustųjų nuomone, reikalingi abiejų formų leidiniai. Respondentai teigė, jog skaitmeniniai leidiniai labai patogūs tuomet, kai juos galima rasti internete ir parsisiųsti, įprastos knygos – kai reikia skaityti ilgus tekstus. Mokslininkų

⁵ Leidinių pagal poreikį technologija (angl. *Print On Demand*) – leidybos modelis, kai parengtas leidinys yra saugomas skaitmeniniu pavidalu ir yra išspausdinamas tik gavus individualų užsakymą.

pasiūlymuose buvo pritarta leidinių pagal poreikį technologijai (*Labai pritarčiau „leidinių pagal poreikį“ technologijai, ypač šiuo metu, kai leidybai trūksta lėšų*), siūloma prieš pereinant prie skaitmeninių knygų išleisti daugiau polimedijos leidinių, kad skaitytojas pamažu priprastų prie pokyčių.

SKAITMENINĖS LEIDYBOS GALIMYBĖS

Anketinio tyrimo metu ne veltui mokslininkų klausta apie skaitmeninių leidinių leidybą. Valstybei kone pusiau „nupjovus“ humanitarinių (rašties paveldo, literatūros, kalbos ir baltistikos) institutų bei mokslo įstaigų finansavimą, keturiskart sumažinus bibliotekoms skiriamas lėšas naujiems leidiniams pirkti [1], visi leidybos grandinės nariai patyrė ekonominės krizės padarinių. Ne išimtis ir Lietuvių kalbos instituto leidykla. Kaip teigia leidyklos vadovė Dalia Saukaitytė, *instituto leidyba didžiąja dalimi gyva iš finansavimų. 2009 m. jų labai sumažėjo, nes Švietimo ir mokslo ministerija nutraukė paramą leidybai, darbą baigė Lietuvos tūkstantmečio minėjimo direkcija, rūmusi gana brangią senųjų raštų leidybą* [4]. Pastaraisiais metais praradusi didžiulę dalį paramos, leidykla priversta ieškoti alternatyvių, pigesnių leidybos būdų. Vienu iš tokių leidyklos vadovė pripažįsta skaitmeninę leidybą. Į klausimą, ar leidykla ieško alternatyvių būdų, kuriais galėtų padidinti leidybos apimtį, vadovė atsakė lakoniškai, tačiau aiškiai: *Apie skaitmeninę leidybą galvoju. Manau, mokslinė leidyba palengva virs elektronine* [5].

Pasaulyje akademinės literatūros leidėjai į tokį skaitmeninės leidybos modelį atsižrėžė dėl kelių priežasčių: jiems kilo noras eksperimentuoti su naujomis technologijomis, eiti pirmyn vertė ir baimė likti leidybos pasaulio nuošalėje. Kembridžo sociologijos profesorius Johnas B. Thompsonas [9] išskiria dar tris priežastis, kodėl skaitmeninė leidyba išsikovoja vis aukštesnes pozicijas leidybos versle. Visų pirma, leidėjai turėjo (kai kurie vis dar turi) viltį, kad mokslinių leidinių platinimas internete gali tapti nauju įplaukų šaltiniu, o ilgainiui – ir pelningu bei save išlaikančiu verslu. Kad ir kaip būtų, jeigu toks naujas pajamų šaltinis įsitvirtintų, tai galėtų padėti plėsti mokslinių knygų rinką; šis principas nebūtinai pakeistų spausdintines knygas, tačiau, tikėtina, sukurtų papildomą pajamų prieaugį, ir leidyklos finansinė padėtis pagerėtų.

Antroji priežastis, kodėl daugelis akademinių leidyklų susidomėjo skaitmenine leidyba, – tai sudėtinga mokslinių monografijų leidybos padėtis. Kadangi mokslinių monografijų pardavimai pasaulyje nepaliaujamai krinta, jau nuo 1990-ųjų daugelis pasaulio leidėjų pradėjo viltingai žvalgytis į internetą, tikėdamiesi rasti „skaitmeninį sprendimą mokslinių monografijų problemoms išspręsti“ [10]. Nesunku suprasti tokį leidėjų požiūrį: skelbiant monografijas internete leidinio parengimo išlaidos sumažėtų, būtų išvengta produkcijos sandėliavimo išlaidų, o ir leidinių grąžinimo problema būtų išspręsta. Žinoma, yra ir kita pusė – atsirastų problemų, susijusių su formato, standartizavimo, archyvavimo, autorių teisių apsaugos klausimais. Būtų galima sutau-

pyti neperkant popieriaus, spaudos, įrišimo medžiagų, tačiau atsirastų naujų išlaidų: nepigiai atsieitų teksto konvertavimas į reikiamą formatą, technologijų, programinės įrangos išlaikymas, prisidėtų techninio personalo atlyginimai.

Trečioji priežastis – popierinės produkcijos ribotumas. Leidėjai pamatė, jog popierinės knygos apimtis daug kainuoja (dažnai akademinės literatūros leidėjai nėra linkę spausdinti didesnės nei 300 puslapių knygos), iliustracijos kainuoja dar daugiau. Susidūrę su tokiais apribojimais, kai kurie leidėjai skaitmeninę leidybą palaikė vieninteliu būdu „išlaisvinti“ mokslinę leidybą. „Born Digital“ – „skaitmeniniu gimęs leidinys“ neturi apribojimų: teksto apimtis nebėra problema, iliustracijų (netgi spalvotų) galima dėti kiek tik reikia, tokia leidybą atsiiranda vietos archyvinei medžiagai, be to, tekstas gali būti papildomas garso ir vaizdo efektais [10, 331–333].

Visos minėtos priežastys, kodėl skaitmeninė leidyba stoja lygia greta įprastos, ofsetinės, leidybos, galioja ir nagrinėjamai Lietuvių kalbos instituto leidyklai. Vis dar nedrąsiai, tačiau skaitmeninė produkcija šaknis įleidžia ir čia. 2010 metais skaitmeniniai leidiniai sudaro vos daugiau nei 6 proc. visos leidyklos produkcijos (1997–2009 m. išleista 19 skaitmeninių leidinių: 13 kompaktinių plokštelių, 6 internetiniai leidiniai). Iš viso Lietuvių kalbos instituto leidykla turi parengusi penkis profesionalius internetinius leidinius: „Lietuvių kalbos žodyną“, „Dabartinės lietuvių kalbos žodyną“ (projektas baigtas), „Kanceliariinės kalbos patarimus“, „Lietuvių-vengrų

kalbų žodyną“ bei „Vietovardžių žodyną“. Kaip atskiras leidinys, turintis išleidimo duomenis, egzistuoja ir „Kalbos namų“ internetinis puslapis (www.kalbosnamai.lt) – Lietuvių kalbos instituto internetinės svetainės atšaka, išaugusi iš ten buvusio skyrelio *Kalbos praktika*⁶. Visi minėtieji leidiniai – laisvos prieigos šaltiniai, kuriais gali naudotis bet kuris interneto vartotojas, taigi J. B. Thompsono pateiktas teiginys, jog kaip papildomą pajamų šaltinį leidykla gali pasitelkti leidinius internete, šiuo Lietuvių kalbos instituto atveju negalioja. Žinoma, tokia leidyklos politika, leidžianti internetiniais leidiniais naudotis nemokamai, atrodo gana logiška, juk leidykla – biudžetinis institutas ne pelno padalinys, kurio pagrindinis tikslas – mokslinių tyrimų sklaida, tačiau galvojant apie tokio pobūdžio leidybos plėtrą ateityje, vertėtų pasvarstyti ir apie simbolinių publikacijų apmokestinimą (internetuose skelbiamų publikacijų ateityje vis daugės, o ir skaitytojai pamažu pripras prie fakto, kad už bet kokią, nesvarbų – skaitmeninį ar įprastą, leidinį privalu susimokėti).

Kad ateityje ir Lietuvių kalbos instituto leidykla bent iš dalies pereis prie skaitmeninės leidybos, įrodo jau dabar skaitmeniniu formatu pradedami dubliuoti straipsnių rinkiniai (kol kas jų yra du: „Gramatinių funkcijų tyrimai“ (2005) ir „Daiktavardi-

⁶ Lietuvių kalbos instituto interneto svetainėje kaip atskiras projektas pristatoma duomenų bazė „Senieji raštai“, pradėta kurti 1996 metais ir nuolat atnaujinama (šiuo metu joje paskelbti 36 internetiniai leidiniai), į šio straipsnio statistiką neįtraukta (ji nėra instituto leidyklos produkcija).

nio junginio tyrimai“ (2006) bei tęstiniai leidiniai, pavyzdžiui, „Archivum Lithuanicum“. Internetinėje Lietuvių kalbos instituto svetainėje skaitytojas gali rasti bent vienuolika šio tęstinio leidinio numerių PDF formatu. Natūraliai kyla klausimas: jei taip paprasta paskelbti nemokamą tęstinį leidinį internete, tai kam mokėti už analogišką popierinį jo variantą? Kam reikia gana didelio, 500 egzempliorių tiražo specializuoto leidinio, jei lygiai toks yra internete ir labai paprastai jį galima išsispausdinti namuose turimu spausdintuvu? Žinoma, šiuo atveju reikėtų kalbėti apie estetiškes leidinio savybes, aukštą poligrafijos kokybę, psichologinį pasitenkinimą vartant knygą. Verta pripažinti, kad „Archivum Lithuanicum“ perkėlimas į skaitmeninę erdvę atsisakant materialaus pavidalo būtų gana skaudus knygos estetams, šį tęstinį leidinį spėjusiems įvertinti už subtilų dizainą, didelę meninę ir poligrafinę jo vertę. Tačiau galbūt reikėtų pagalvoti apie kitų, šiek tiek paprastesnių (kalbant apie poligrafinį apipavidalinimą) tęstinių leidinių skaitmeninę leidybą be popierinio analogo (pavyzdžiui, klijuotos, minkštais viršeliais leidžiamos „Terminologijos“). Logiška manyti, kad kalbos specialistai, anksčiau naudojęsi Lietuvių kalbos instituto leidžiamais tęstiniais leidiniais, lygiai taip pat sėkmingai naudotųsi ir jų skaitmeniniais formatais: CD, DVD, PDF failais duomenų bazėse ar interneto svetainėse ir pan. (čia vertėtų prisiminti jau aptartą Lietuvių kalbos instituto mokslininkų apklausą, įrodžiusią, jog daugelio jų neriboja amžiaus kliūtis naudojantis skaitmeniniais leidiniais). Skirtumas tik tas, kad nespau-

dinant tęstinių leidinių būtų sutaupoma lėšų, dėl to skaitytojus pasiektų dar daugiau leidinių (toks sprendimo būdas aktualus ne tik straipsnių rinkiniams ar tęstiniais leidiniams, bet ir mokslinėms monografijoms).

Sprendimas skelbti leidinius internete susijęs su antrąja J. B. Thompsono išskirta priežastimi, kodėl akademinės literatūros leidėjai vis labiau linksta į skaitmeninę leidybą, – leidinio parengimo išlaidų sumažėjimu [10]. Leidžiant skaitmenines knygas nebereikia pirkti popieriaus, mokėti už spausdinimą, įrišimo medžiagą, atpuola knygų sandėliavimo ir platinimo problema. Atmetę visas šias išlaidas galėtume sakyti, kad leidinio kaina sumažėja daugiau nei perpus. Žinoma, atsiranda ir naujų išlaidų, tokių kaip techninio personalo išlaikymas, multimedijų plėtojimas, mokesčiai už dizaino paslaugas, internetinio puslapio išlaikymą, nuolatinį atnaujinimą ir kt. [10, 356–357]. Dalia Saukaitytė sako: „*Vietovardžių žodyno*“ (2002 m., 462 psl.) 1000 egz. spauda atsiėjo apie 18 tūkst. litų. Tokio paties tiražo CD su visiškai elementaria (PDF failų) paieškos sistema ir neprašmatniomis dėžėmis gamyba kainuotų maždaug 10 tūkst. litų. Knygos parengimo kaštai, leidžiant ją elektroniniu pavidalu, padidėja dėl paieškos sistemos kūrimo ir priklauso nuo tos sistemos sudėtingumo. Jeigu kalba eina apie rimtos duomenų bazės su daugybe pjūvių sukūrimą, kaštai smarkiai išauga [5]. Šis leidyklos vadovės pateiktas pavyzdys iliustruoja faktą, jog skaitmeninė leidyba ne visada gali išspręsti finansines problemas. Vis dėlto iš leidyklos vadovės žodžių matyti, kad skaitmeninio leidinio, tebūnie nors ir paprasto,

leidyba bemaž du kartus pigesnė nei įprastos knygos. Taigi galima prieiti prie išvados, kad už 18 000 litų, skirtų vieno žodyno popieriniam leidimui, būtų galima išleisti du skirtingus skaitmeninius žodynus. Tokia skaitmeninių leidinių ekonomika dabartinėje leidyklos situacijoje – itin naudinga ir perspektyvi. *Leidėjai labai dažnai pateikia skaičiavimus, įrodančius, kad, tarkime, elektroninio žurnalo leidyba nedaug pigesnė, palyginti su tradiciniais leidiniais. Tuo tarpu mokslininkai, patys leidžiantys tokius elektroninius žurnalus, teigia, kad ji kainuoja mažiau nei 10 kartų pigiau. Toks skirtumas atsiranda dėl dviejų priežasčių: pirma, leidėjai elektroninį variantą pateikia šalia tradicinio leidinio („Archivum Lithuanicum“ atvejis, – aut. past.); antra, skirtingai suprantama, kaip turi būti pateikiamos publikacijos (leidėjai laikosi maksimalių reikalavimų, mokslininkai daro tik tai, ką leidžia turimi ištekliai), – teigia Elena Macevičiūtė [8].*

Akiivaizdu, jog vieno atsakymo į klausimą, ar skaitmeninė leidyba yra pigesnė už įprastą, nėra. Viskas priklauso nuo leidinio pobūdžio, jo turinio, technologinių poreikių. Skaitmeninė leidyba nėra panacėja, išspręsianti finansines akademinių leidėjų problemas, bet tiesa ta, kad ji vis dėlto palengvina jų būvį. Pagrindinės problemos, su kuria susiduria akademiniai leidėjai, kaip išleisti knygą, kad ši būtų pelninga finansiškai, negali išspręsti technologija, sudaranti galimybes knygas leisti tik skaitmeniniu formatu. Leidėjai vis tiek turi padengti ikispaustuvines išlaidas, o skaitmeninė leidinių forma nepalengvins šio darbo. Iš leidėjų pozicijos skaitmeninė spauda yra naudinga

tuo, kad atveria jiems naujus kelius produkcijos sandėliavimo klausimu ir suteikia galimybę neriboti leidinio apimties, vaizdinės medžiagos. Taip pat skaitmeninė spauda gerokai sumažina leidėjų riziką išleisti per didelį leidinio tiražą, kuris bus neišpirtas, ir taip patirti finansinių nuostolių [10, 435].

Skaitmeninių leidinių pranašumą dėl mažesnės rizikos pagrindžia spaudos pagal poreikį (angl. *Print On Demand*, arba *POD*) bei mažų tiražų skaitmeninės spaudos (*Short-run Digital Printing*, *SRDP*) leidybos modeliai. Atsiradę Amerikoje 1990-ųjų pabaigoje, šie leidybos modeliai padarė didžiulį perversmą leidybos pasaulyje. Spauda pagal poreikį (toliau tekste – *POD*) – tai leidyba, kai knyga yra išspausdinama tik jei užsakoma. Taigi, jeigu individualus klientas paprašo knygos, ši gali būti išspausdinama patenkinant jo prašymą. Jeigu knyga gali būti išspausdinama prireikus, tuomet nebėra reikalo laikyti knygų sandėlyje: knyga gali egzistuoti tik skaitmenine forma serveryje, „virtualiame sandėlyje“, ir būti panaudota tik užsakius. *SRDP* – tai paprasčiausia skaitmeninė spauda, kuri siūlo galimybę spausdinti mažais tiražais (nuo 10 iki 20 egz. arba nuo 300 iki 400 egz.). Ši spauda veikia tokiu pačiu principu kaip ir tradicinė spauda: leidėjas užsako knygų spausdinimą, knygos spausdinamos ir galiausiai pristatomos į leidėjo sandėlį, iš kur knygos platinamos įprastais būdais. Vienintelis skirtumas yra tas, kad knygos išspausdinamos skaitmeniniu būdu ir jų kiekiai yra daug mažesni nei spausdintų tradiciniu ofsetu. Abiem atvejais leidėjo rizika mažėja:

nereikia investuoti pinigų į ateitį tikintis, kad knyga bus paklausi.

Aptarto kiekybinio tyrimo metu Lietuvių kalbos instituto 42 mokslininkų buvo klausta, ar jie yra girdėję apie spaudos pagal poreikį modelį. Vos 14, t. y. 1/3, visų apklaustųjų atsakė žiną apie šią leidybą. Dauguma (2/3 respondentų) apie tokią leidybą nebuvo girdėję. Leidyklos vadovė per interviu prisipažino girdėjusi apie POD technologiją, tačiau pateikė keletą argumentų, kodėl spauda pagal poreikį Lietuvių kalbos instituto leidykloje iki šiol nebuvo išbandyta: *Yra porą aspektų: 1) jeigu gauname finansavimą, už kurį pajėgiame išspausdinti, tarkime, 50 egz., nežinia iš kur pešime pinigų kitiems 135 egz., kurių gali prireikti; 2) spausdinant mažus tiražus, vieno egzemplioriaus savikaina vis tiek pasidaro didesnė* [5]. Leidyklos vadovės argumentus, kodėl spauda pagal poreikį netinka minimai leidyklai, galima paprastai atremti. Visų pirma, leidyklos vadovė, ko gero, kalba apie mažatiražės spaudos leidybą, kuri, kaip jau minėta, iš esmės nesiskiria nuo įprastos ofsetinės spaudos. Žinoma, tokiu atveju reikia šiokių tokių pradinių lėšų pirmiesiems egzemplioriams, tačiau niekas nėra tikras, kad prireiks papildomo tiražo. Kalbama apie specifinę mokslinę literatūrą, taigi ir apie sąlyginai mažą skaitytojų auditoriją. Galbūt išleidus monografiją SRDP (mažu skaitmeninės spaudos tiražu), o vėliau pritrūkus leidinių, ateityje juos būtų galima spausdinti pagal poreikį. Galima pateikti pavyzdį: 2005 metais 400 egzempliorių tiražu pasirodė Danguolės Mikulėnienės mokslinė monografija „Cirkumfleksinė

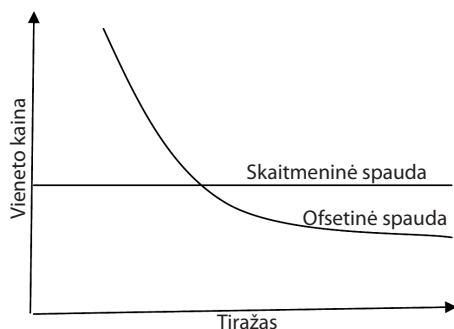
metatonija lietuvių kalbos vardažodiniuose daiktavardžiuose ir jos kilmė“, skirta lietuvių kalbos specialistams, nagrinėjantiems kalbos kirčiavimą. Tai reikalingas, išsamus leidinys, bet ar Lietuvoje yra 400 žmonių, kuriems cirkumfleksinės metatonijos funkcionavimo dėsningumai tokie svarbūs, kad jie nepagailėtų beveik 27 litų šiai monografijai išsigyti? Logiška manyti, kad finansiškai būtų buvę daug naudingiau monografiją laikyti skaitmeniniu pavidalu, o gavus individualų potencialaus pirkėjo užsakymą bei užsisakiusiojo piniginę perlaidą už knygą, ją išspausdinti ir pristatyti skaitytojui. Tuomet tiražo nereikėtų sandėliuoti, kovoti dėl vietos knygyno lentynoje ir pan.

Čia reikėtų pasakyti, kad apskritai Lietuvių kalbos institutas, taigi, ir jo leidykla kaip padalinys yra gana imlūs naujovėms, stojantys koja kojon su komercinėmis leidyklomis (tai įrodo institute veikiantis Kalbos muziejus, Knygių klubas, knygynėlis, patrauklus leidinių dizainas ir kitos knygų leidybos bei sklaidos populiarinimo priemonės). Štai kodėl ir skaitmeninės spaudos atžvilgiu nereikėtų atsilikti, atsiriboti nuo naujovės. Spaudos pagal poreikį novatorė Lietuvoje – Kauno technologijos universiteto leidykla „Technologija“. Visi šios leidyklos vadovėliai, mokslo bei mokomosios knygos leidžiamos pagal poreikį. *Nuo 2003 m. leidybą apvertėm aukštyn kojom, pradėjom leisti vadovėlius pagal poreikius, negaminti tiek, kad būtų užgrūsti sandėliai ir bibliotekos. Gaminam tai, ką perka. Rinka diktuoja sąlygas. <...> Vidutinis tiražas iki 2000 m. buvo 360 egzempliorių, o 2006 m. bus apie 100. Spauda pagal poreikį leidžia*

daryti keitimais, – teigė „Technologijos“ leidyklos direktorius Vidmantas Labašauskas [2]. Skaitmeninės spaudos paslauga, siūloma leidyklos, nesudėtinga: leidyklos atstovai susitinka su autoriumi, įvertina autoriaus pasiūlytą rankraštį, aptaria jo parengimo išleisti galimybes ir sąnaudas. Vėliau išleidžiamas vienas arba keli pavyzdiniai egzemplioriai ir su autoriumi aptariami visi įmanomi platinimo būdai, galimybės, platinimo laikotarpis iki tarpinio atsiskaitymo ir kaina. Leidiniai leidžiami tik pagal poreikį (realų užsakymą). Praėjus suderintam leidinio platinimo laikotarpiui, susumuojami rezultatai. Iš gautų pajamų atimamos leidybos išlaidos, o pelnas dalijamas perpus. Leidyklos paslaugos pristatyme teigiama, jog leidžiami ir vienetiniai egzemplioriai – nespaltuoti ar spalvoti, kietviršiu ar minkštais viršeliais (POD modelis, – *aut. past.*). Toks vienetinis leidinys yra išleidžiamas jį užsakius internetu ir apmokėjus. Patvirtinus apmokėjimą leidinys išsiunčiamas skaitytojui nurodytu adresu [9]. Jau prieš septynerius metus Kauno technologijos universiteto leidykla suprato, kad jos leidžiamiems akademiniais leidiniams „spaudos pagal poreikį“ modelis teikia neginčijamą naudą: saugumą (sumažėja finansinė rizika, nes neinvestuojama į tiražą), universalumą (pastebėtas klaidas galima operatyviai ištaisyti ir naują užsakymą atlikti patikslinus informaciją) bei taupumą (krizės sąlygomis galima prekiauti neinvestuojant, tiražavimą apmoka pirkėjas). Žinoma, yra kita skaitmeninės leidybos pusė. Kai failas yra paruoštas, skaitmeninėje spaudoje nebelieka jokių paruošimo išlaidų (tokių kaip spaudos formos ir pan.),

tačiau, išspausdinus apie šimtą egzempliorių, nelieta ir labai akivaizdaus ekonominio pranašumo. Ofsetinės spaudos atveju daug išlaidų skiriama parengti spaudai, tačiau čia svarbu pabrėžti, jog spausdinant vis didesnę kiekį produkcijos vieneto kaina mažėja. Jeigu pagal J. B. Thompsono tyrimą [10] pateiktame antrame paveiksle palygintume vieno knygos egzemplioriaus, spausdinamo skaitmenine ir ofseto spauda, kainą, pamatytume, kad linijos susikerta tam tikrame taške: aukščiau to taško – pigiau spausdinti skaitmeniniu būdu, žemiau – ekonomiškiau naudoti daugiatisražę ofsetinę spaudą. Linijų ir susikirtimo taško pozicija įvairuoja pagal knygos apimtį.

Lietuvių kalbos instituto repertuare greta stoja ir mokslinės monografijos, ir mokslo populiarinamieji leidiniai, ir žinyninės knygos. Vienos jų labai populiarios, ir tūkstantinis jų tiražas išperkamas akimirksniu (pavyzdžiui, labai greit iš lentynų dingo Prano Kniūkštos „Administracinė kalba ir jos vartoseną“ (2005). Deja kita dalis leidi-

2 pav. Ofsetinės ir skaitmeninės spaudos palyginimo schema [10]

nių – sudėtingos mokslinės monografijos, specialūs žinyiniai leidiniai, reikalingi tik specialistams. Pirmuoju atveju naudinga leidinį spausdinti ofsetu, žinant, kad tiražo prireiks didelio ir jis bus greit išpirktas. Antruoju atveju spauda pagal poreikį įgyja pranašumą. Žinoma, visais minėtais atvejais rengiant leidinį vertėtų pagalvoti ir apie skaitytoją, jo poreikius. Kaip parodė Lietuvių kalbos instituto mokslininkų apklausa, mažiau nei pusė (42,86 proc.) apklaustųjų norėtų savo knygas leisti tik skaitmeniniu formatu. Baiminamasi dėl technologijų barjero skaitytojams, išliekamosios vertės stokos, neigiamo požiūrio į skaitmeninius leidinius. Galbūt pasiūlius mokslininkams leisti leidinius tik skaitmeniniu formatu ir papildomai POD būdu išspausdinus keletą egzempliorių leidinių, jų nuomonė pasikeistų? Akivaizdu, jog mokslininkai argumentų prieš spaudą pagal poreikį neturi. Apklausos metu paaiškėjo, kad nė vienas mokslininkas neatsisakytų leidinį išspausdinti POD būdu. Beveik pusė apklaustųjų (45,24 proc.) norėtų išmėginti „spaudą pagal poreikį“, kita pusė (47,62 proc.) atsižvelgtų į leidinio pobūdį, tačiau taip pat yra linkusi neatmesti POD galimybės.

Atkreiptinas dėmesys į J. B. Thompsono argumentą dėl popieriaus ribotumo skaitmeninės leidybos atžvilgiu. Jeigu A5 formato⁷ 350 puslapių knyga būtų išspausdinta pergamento ritinyje, šis būtų 300 pėdų ilgio, t. y. dešimt kartų ilgesnis ritinys, nei

įmanoma. Lygiai tokie patys apimtys ir paieškos greičio bei patogumo skirtumai atsiranda popierinę knygą lyginant su skaitmenine [6]. Žavi skaitmeninių leidinių neribojami informacijos ištekliai, *find* paieškos galimybė, kai per kelias minutes surandami visi reikšminio žodžio atitikmenys kelių šimtų puslapių ilgio tekste, aktyvios nuorodos, nukreipiančios skaitytoją į su tekstu susijusius šaltinius, savarankiškas skaitymo kelio pasirinkimas sekant nuorodomis ir pan. Šiuos skaitmeninio leidinio pranašumus įvertino ir analizuojamos Lietuvių kalbos instituto leidyklos atstovai, o labiausiai – Kalbos istorijos ir dialektologijos skyrius bei Leksikografijos centras. Pastarųjų instituto padalinių veikloje skaitmeninė leidyba šiuo metu užima gana svarbią vietą. Pavyzdžiui, 5 iš 6 instituto internetinių leidinių – žodynai. Iš trylikos savarankiškai egzistuojančių skaitmeninių leidinių CD formatu trys taip pat priklauso žinyiniam leidinių tipui („Dabartinės lietuvių kalbos žodynas“, 2002, 2003, 2006, kompaktine plokštele išleistas jau tris kartus, iš viso 8000 tūkstančiai egzempliorių). Devynios kompaktinės plokštelės – Kalbos istorijos ir dialektologijos skyriaus darbo vaisius. Viena – kompiuterinis mokomasis žaidimas. Skaitmeniniai leidiniai palengvino mokslininkų darbą: žodynuose buvo supaprastinta paieška, neribota jų apimtis leidžia pateikti ne tik pagrindinę, bet ir papildomą informaciją. Pavyzdžiui, 2005 metais išėjęs „Lietuvių kalbos žodyno“ (1941–2002, 20 t.) skaitmeninis variantas apima apie 22 000 puslapių, jame daugiau kaip

⁷ A5 formatas – 148 x 210 cm leidinio formatas, dažniausiai taikomas moksliniams leidiniams spausdinti.

11 mln. žodžių, pavartotų visame tekste (pavyzdžiuose, reikšmių apibrėžimuose ir kt.), 0,5 mln. leksikografinių straipsnių (antraštinių ir paantraštinių žodžių). Dialektologijos specialistai savo mokslinius tyrimus gali iliustruoti garsine, vaizdine medžiaga, taip palengvindami darbą skaitytojui ir jį sudomindami. Pavyzdžiui, kompaktinė plokštelė „Tarmių karaokė“ (2008) siūlo pažvelgti į tarmių žemėlapius, perskaityti apie tarmių kilmę, išgirsti jų pavydžių, o galiausiai pabandyti ir patiems. Kalbos istorijos mokslininkams skaitmeniniai leidinių formatai suteikia galimybę savo tekstus papildyti originaliomis faksimilėmis, kurios paprastoje knygoje ne visada gali būti išspausdinamos (dėl pernelyg brangios spalvotos spaudos). Skaitmeninė leidyba praverė ir kuriant naują nišą leidyklos produkcijoje – mokomuosius žaidimus. Pirmoji kompaktinė plokštelė „Tadas Blinda. Kirčiavimas“ (2007), skirta 5–12 klasių moksleiviams, besimokantiems kirčiavimo. Į pagalbą pasitelkus moksleiviams patrauklią kompiuterinio žaidimo formą, šiuo multimedijos leidiniu perteikiamos svarbiausios lietuvių kalbos kirčiavimo taisyklės, aktorius Giedrius Arbačiauskas balsu įgarsinamas visas žaidimas, taigi moksleiviai gali klausytis taisyklingos lietuvių kalbos. Novatoriškas Lietuvių kalbos instituto mokslininkų sprendimas išleisti mokomąją kompaktinę plokštelę sulaukė pripažinimo. Jau dabar planuojamos kitos „Tado Blindos“ dalys.

IŠVADOS

Lietuvių kalbos instituto leidykla pamažu randa kelią į skaitmeninės leidybos pasaulį, suvokia sritis, kuriose skaitmeninis leidinys gali pakeisti įprastą. Tačiau nežinia, ar dėl lėšų trūkumo, ar dėl baimės būti pirmiems ir nesuprastiems, į skaitmeninę leidybą žiūri pernelyg atsargiai. Skaitmeniniai leidiniai instituto leidyklos produkcijoje (1997–2009 metais) sudaro mažiausią dalį (5,92 proc.). Apklausus 42 instituto mokslininkus, esamus ar potencialius leidinių autorius, jų atsakymų rezultatai parodė, jog ne visi mokslininkai yra pasirengę savo leidinius leisti skaitmenine forma. Daugiau nei pusė apklaustųjų (20 iš 38 atsakiusių) į klausimą, t. y. 52,63 proc.) nenorėtų, kad jų leidiniai būtų rengiami tik skaitmenine forma. Tyrimo metu išsiaiškinta, kad mokslininkų amžius neturi įtakos pasirinkimui, kokios – skaitmeninės ar spausdintinės – formos leidiniais naudotis. Apibendrinus respondentų atsakymus prieita prie išvados, jog mokslininkai skaitmeninius leidinius vertina kaip pigesnę spausdintinės produkcijos alternatyvą bei kaip patogią priemonę žinybiniais leidiniais skaityti.

Nepaisant mokslininkų susiskirstymo už ir prieš skaitmeninę leidybą, Lietuvių kalbos instituto leidykloje ši leidybos sritis pamažu plėtojama. Skaitmenine produkcija tikimasi sumažinti leidinio gamybos išlaidas, panaudoti skaitmeninės technologijos pranašumus, leidžiančiais išplėsti knygos sąvoką. Vienas iš sprendimų, kaip leidykla sunkiu

leidybai ir visai ekonomikai laikotarpiu galėtų pagyventi mokslinės literatūros leidybą, – mokslinių leidinių platinimas skaitmeniniu (*Born digital*) pavidalu be analogiškos spausdintinės formos. Toks leidybos būdas leistų sutaupyti, nes nereikėtų brangaus spausdinimo išlaidų ir ateityje galėtų teikti pajamų. Kita siūlytina išeitis iš susidariusios padėties – mažų tiražų skaitmeninės spaudos (*Short-Run Digital Printing*) bei

spaudos pagal poreikį (*Print On Demand*) leidybos modelių naudojimas leidyklos veikloje. Dideli mokslinės literatūros leidinių tiražai galėtų būti pakeisti mažesniais, taip būtų išvengta rizikos, kad investuotos lėšos neatsipirks ir leidykla patirs nuostolių. Taigi, Lietuvių kalbos instituto leidykloje skaitmeninė leidyba turi visas prielaidas būti sparčiau plėtojama siekiant ekonominio pranašumo, rizikos mažinimo ir patogumo.

NUORODOS

1. CIBULSKIS, Gediminas. Liūdnasis knygų istorijos puslapis. *15 min.*, 2010 vasario 22, nr. 16 (964). ISSN 1822-2749.

2. DUBOVIJENĖ, Inga. Rektorių konferencijos dalyviai – leidykloje „Technologija“. *Studijų aidai*: KTU laikraštis [interaktyvus] [Kaunas]: KTU I-kla „Technologija“, 2006 m. gruodžio 7 d., nr. 20, p. 1 [žiūrėta 2010 m. balandžio 18 d.]. Prieiga per internetą: <<http://internet.ktu.lt/aidai/2090/aidai1.pdf>>.

3. GALINIENĖ, Gintarė. Akademinės leidyklos vaidmuo mokslo ir studijų institucijoje. Iš *Viešojo diskurso retorika ir lingvistika*: straipsnių rinkinys. Vilnius, 2008, p. 153–164.

4. GALINIENĖ, Gintarė. Universitetinės leidybos samprata: terminijos problematika. *Knygotyra*, 2009, t. 53, p. 112–122, ISSN 0204-2061.

5. *Interviu su Lietuvių kalbos instituto leidyklos vadove Dalia Saukaityte* [el. laiškas str. autorei]. [2010-03-19 10:39:08 EEST].

6. KOVAČ, Miha. *Never mind the Web, here comes the book* [interaktyvus]. [New York]:

Springer New York, 2009, no. 25, p. 54–55 [žiūrėta 2010 m. balandžio 18 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.springerlink.com/content/8274251645j567g6/>>.

7. *Lietuvos spaudos statistika* [interaktyvus]. [Vilnius]: Bibliografijos ir knygotyros centras, 2008 [žiūrėta 2010 m. balandžio 21 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.lnb.lt/doc/bkc/statistika2008ivadas.pdf>>.

8. MACEVIČIŪTĖ, Elena. Šiuolaikiniai mokslo serialiniai leidiniai: struktūra ir funkcijos. *Knygotyra*, 2000, t. 36, p. 212–217. ISSN 0204-2061.

9. *Paslaugos* [interaktyvus]. [Kaunas]: Leidykla „Technologija“, 2009 [žiūrėta 2010 m. balandžio 18 d.]. Prieiga per internetą: <<http://leidykla.ktu.lt/main.php?ID=169>>.

10. THOMPSON, John B. *Books in the Digital Age: The transformation of Academic and Higher Education Publishing in Britain and the United States*. Cambridge and Malden, MA: Polity, 2005. 468 p. ISBN 0 7456 3478 X.

PROSPECTS OF DIGITAL PUBLISHING IN THE PUBLISHING HOUSE OF THE LITHUANIAN LANGUAGE INSTITUTE

RIMANTĖ KISIELIŪTĖ

Abstract

The article presents the situation and prospects of digital publishing in an academic publishing house. Based on the analysis of a quantitative survey, interviews and nonfiction, the article presents the opinion of the Lithuanian Language Institute researchers (present and future book authors) about digital publishing and the reasons why digital publishing is useful in an academic publishing house; finally, it explores

three publishing models (born-digital, print on demand, short run digital publishing) which are useful in expanding production volumes in a publishing house.

The research has lead to the conclusion that digital publishing has all preconditions to be rapidly developed while seeking economical advantages, risk minimization, and convenience.

Įteikta 2010 m. birželio mėn.